

Олеся ШУТАК (Львів)

Колядки і щедрівки Гнатюкового зібрання у дослідженні західноукраїнських фольклористів 20-30 років ХХ століття

Володимир Гнатюк — відомий український фольклорист, літературознавець, мовознавець кін. 19 - поч. 20 ст. Його твори з різних ділянок науки — це ґрунтовні розвідки, статті, дослідження та рецензії. Але найбільшої слави він досягнув, збираючи українську усну словесність.

Навчаючись у гімназії, Гнатюк по країні записував народні шедеври. Така титанічна праця тривала аж до останньої хвилини його життя. Плодом збирацької діяльності стали "Етнографічні збірники", кожен том котрих був присвячений певному фольклорному жанру. Так, 35 і 36 томи під назвою "Колядки і щедрівки" стали першою повною друкованою збіркою різдвяних пісень. У передмові до першого тому колядок і щедрівок В.Гнатюк писав: "Зазначу при сім — хоч як се дивно — що доси не вийшла ніяка збірка окремою книжкою так, що я в сім напрямі роблю початок" [2, У1]. У нагромадженні фольклорного матеріалу допомагали дослідникові багато ненадрукованих збірок, зокрема найстарша, — З. Доленги-Ходаковського, а також записи окремих поціновувачів української словесності, яких В.Гнатюк згадує поіменно у передмові до збірок.

Саме це багатство зимової календарно-обрядової творчості Гнатюкового зібрання допомогло багатьом фольклористам у дослідженні усної словесності та стало ілюстративним матеріалом на підтвердження їхніх наукових гіпотез.

Серед західноукраїнських фольклористів 20-30-х років ХХ століття найповніше використали матеріали з Гнатюкових збірок К.Сосенко та І.Свенціцький, розвідки котрих стосувалися українських колядок і щедрівок. Свою працю "Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечера" Сосенко присвячує відомому збирачеві, зазначаючи: "В своїх дослідках послуговувався я головно збіркою колядок і щедрівок, виданою

пок. академиком Вол.Гнатюком, неоцінною тим, що подавала етнографічний матеріал — розкинений перед тим по всяких літературних журналах і бібліотеках — в одній руці, — і давала мені можливість цей матеріал опанувати. Рівночасно порівнював я й використовував заповідані в сій збірці аналогії й паралелі та не понехав використати, оскільки була змога, окремішні етнографічні збірки. Покійному Володимирови Гнатюкови завдячую як досвідченому етнографови й етнологови вказівки у вишуканні матеріялів” [5, ХП].

К.Сосенко — оригінальний дослідник в українській фолклористиці поч. ХХ ст. Він зачисляв себе до представників Віденської культурно-історичної школи, методологічною основою якої було витворення т.зв. культурних кругів, які є сукупністю характерних елементів матеріальної і духовної культури, сімейних і суспільних відносин на певній території. [3] Основним принципом, яким керувалися адепти школи, був принцип “монотеїзму” (у творенні світу бере участь один Бог), який спричинився до утворення культурних кругів і вплинув на їхню еволюцію в часі. Хронологічний пріоритет культурного кругу визначався наявністю та трансформацією ідеї верховної істоти. У своїй статті “Нові методи етнологічних студій” К.Сосенко подає класифікацію Шмідта-Копперса, яку він застосував для аналізу української календарно-обрядової творчості. Вона дозволила вченому зарахувати Україну до первісного культурного кругу та пролити світло на дохристиянські вірування нашого народу [6].

К.Сосенко називає свою розвідку гіпотезою походження українців, староукраїнської культури та релігії не тому, що не був упевненим в існуванні вищеподаного, а тому, що специфіка, своєрідність предмету дослідження цього не дозволяють (відсутність письмових свідчень). Нашим завданням є або погодитися з поглядами фольклориста, або їх спростувати.

Предметом свого дослідження К.Сосенко визначає колядки і щедрівки, які “дають (...) найправдивіший і найповніший образ староукраїнської релігійної ідеології та ілюструють дійсний зміст свят Коляди й Щедрого Вечера, що більше — вони приявляють і найбільше первісну українську культуру й релігію, судячи по різних признакам, автохтонну українську” [5, 2].

Багато колядок і щедрівок, які Сосенко використав з Гнатюкового зібрання, — це космогонічні колядки. Саме вони, на думку фольклориста, відображають уявлення давніх українців. За браком можливостей ми не зможемо висвітлити усіх міркувань К.Сосенка, бо не вважаємо їх беззаперечною істиною. Натяжками,

на наш погляд, є пояснення дідуха, райського дерева як символів місяця, трактування деяких обрядів, свят як аналогію давньоіранських вірувань, зокрема пояснення назви свята Щедрий вечір [7]. Одночасне визнання фольклористом українського культурного круга та староіранських впливів ускладнюють розуміння наукової концепції К.Сосенка, що й було, очевидно, однією з причин маловивченості творчого доробку дослідника.

Все ж багато епізодів у праці К.Сосенка “Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечера” варті уваги. Зокрема, ми розглянемо одну з перерахованих фольклористом ідей космогонічних колядок і щедрівок – правода, первічні космічні води. Цю ідею, на думку Сосенка, ілюструють космогонічні колядки першої групи [5, 225], де шість уснопоетичних творів з дев’яти – це колядки і щедрівки з Гнатюкового зібрання. Фольклорист зазначає, що колядкові космічні води, без огляду на їх подобу, для народу святість і об’єкт культу. На підтвердження своїх думок К.Сосенко подає опис обряду посвячення води, що для українців з давен був сакральним. “В день свята Воведення, – продовжує дослідник, – жадає нарід від християнського духовенства освячення води в церкві по богослуженні, хоч се не має ніякого зв’язку з християнською ідеологією свята; а вечером перед Воведенням святить нарід воду у себе, в оригінальний спосіб: беруть її в такім місци, де сходяться три води, проливають через полум’я, підставляючи миску, і держать відтак цю воду на всякі хвороби від уроків” [5, 46].

Саме різдвяні пісні найбільше і найглибше змальовують нам роль праводи у створенні світу, бо “у тім прамори, або в первісних ріках діялися самі божі справи. У них ниряють виключно добрі, богоподібні Єства в появі птахів або ангелів; у цих водах купається сам Господь Творець (Гр. 1, 9), або Господь Христос з верховними апостолами або з найвизначнішими святими” [5, 247]. Саме праводі, вважає К.Сосенко, ми завдячуємо появу землі, місяця, сонця, дощу, жита-пшениці, воску. На цих водах (морі, Дунаю, річці, озері зі сліз Господа) постає райське, первісне дерево – модель світу [5, 248].

Цікавим, на наш погляд, є Сосенкове пояснення різновидів первісної води географічним чинником, де “єдна водонька”, “сине море”, “темненькі моря”, “Чорне море” (...) нагадують географічне Чорне море, яке український нарід завсїгди називав і називає такими самими прикметниками” [5, 246]. Фольклорист, наслідуючи методологію Віденської культурно-історичної школи, вважає, що правода в усіх своїх іпостасях (море, Дунай і т.д.) – це трансформована ідея самого Бога-Творця.

Можна погоджуватися чи спростовувати погляди Сосенка, але те, що український народ досі вірить у лікувальні, чудодійні сили води і так широко використовує цей мотив у своїй творчості, є незаперечним фактом глибокої закореніlosti ідеї сакральної води у світогляді давніх українців.

Це одним світотворчим чинником, на думку К.Сосенка, є вогонь у сполучі з водою. На підтвердження цього фольклорист подає колядку ч.47 зі збірки В.Гнатюка:

Пане господару!

На твоім дворі ялинка стоїть,

Гонка, висока, листом широка.

На тій ялинці трійця горіла,

Три гискри видало, три морі стало. [5, 50]

Якщо вогонь і вода є світотворчим чинником, то, за концепцією К.Сосенка, вони є символом Господа, а, отже, свідченням первісності українського культурного круга. Ставлення українців до вогню, його сакральність, окрім колядкових переказів, розкривають нам, передусім, звичаї українців у святовечірній час. Так, священним вважається вогонь, який розпалює хлопчик для приготування Святої вечері.

Хоча в українських колядках ми зустрічаємо християнські імена богів, але зміст різдвяних пісень доносить нам відгомін дохристиянської релігії українців, а така несумісність форми і змісту — це свідчення накладання, за К.Сосенком, християнської ідеології на давньоукраїнську. Дослідник твердить, що у колядках Ісус Христос — це не спаситель світу, а його творець, найвище духовне єство; не образ Біблії, а порадник і помічник українця. Фольклорист продовжує: "Взагалі думає нарід на Різдво цю справу релігійні категоріями релігійними і маніфестує свої релігійні почування по-старому. Це видно по святовечірніх обрядах і так висловлюються усі старовіщкі колядки і щедрівки" [5, 109-110].

У збірнику колядок і щедрівок Гнатюкового зібрання знаходимо великий пласт різдвяних пісень про прихід на вечерю до господаря самого Господа Бога. Саме ці календарно-обрядові твори наштотували фольклориста на думку, що давній українець ототожнював себе з Богом, який прихильно ставився до господаря. Таким чином стирається межа між людиною і Творцем. Господь не нехтує запросинами газди і сідає разом з його родиною за стіл:

Ой Боже Ви наш, прийдіт Ви до нас

На святій Вечері, на вечеречку.

Зваримо ми Вам пшениченьку... [5, 112].

Такі мотиви ми знаходимо також у колядках чч. 78.Д, 78.Ж.

78.Г, 78.А, 104.Е, 104.Ж, 105.Л, 101 у збірці В Гнатюка.

Щирість стосунків людей і Творця та святовечірній спіл, на думку К.Сосенка, – це безпосередня жертва Господу. Жертва-подяка українців у вигляді страв є тією первісною, матеріальною подякою, яку “приносить сам господар як батько рідні, – а всюди в колядках це господар ідеальний, колишній, отже прадід і патріарх роду. Цього прадіда та його роду взаємини з Господом виявляються дуже близькими, немов Господь, а ці первісна сім'я творять одну родину. Подавані жертви все суть простенькі і скромні (...), а Господь загощує на це прийняття, не гордує цими жертвами і сам їх заживає” [5, 169]. Християнська ж жертва – це молитва. Ось чому дослідник вважає. Що у різдвяних піснях українців навіть під іменем Ісуса Христа, святих заховалася віра наших предків у найвище єство, Творця світу, що дозволяє фольклористові вважати колядки і щедрівки нехристиянськими.

Отже, К.Сосенко всі свої висновки робить на основі творів української словесності, стверджуючи: “Є багато більше елементів у Святім Вечері порозкиданих, непов'язаних, на перший погляд незрозумілих. Та усі вони знаходять вияснення у колядках та щедрівках. Багато там є нового, самостійного, а не виражено ясно в поведінках святовечірніх. Цілий світ старовіцьких ідей! Хто колядок і щедрівок не знає, той не вгадає святочних душевних мрій українського народу” [5, 217].

Ще одним західноукраїнським дослідником, який використав фольклорні твори з зібрання В.Гнатюка, був І.Свенціцький. На відміну від К.Сосенка, відомий мовознавець, мистецтвознавець і фольклорист застосував величезний пласт українських колядок і щедрівок для заперечення їхньої унікальності та оригінальності. Причиною таких висновків є сама тема розвідки І.Свенціцького “Різдво Христове у поході віків”: християнські мотиви зимових календарно-обрядових пісень, – та, безперечно, історико-порівняльний метод дослідження. Послуговуючись неокompatивістськими теоріями, фольклорист визначає походження українських колядок і щедрівок ще з греко-римських часів. Коли можна погодитися, що мотиви колядок були запозичені українцями з Заходу, то щедрівки – це наскрізь автентичні, українські пісні зимового циклу. І.Свенціцький, відзначаючи мандрівний характер колядної словесності, не вніс нічого нового в українську фольклористику поч. ХХ століття. Надмірне захоплення історико-порівняльним методом у розвідці “Різдво Христове у поході віків” привело дослідника до таких висновків: “Таким чином, державно-міжнародний побут свята зовні

націоналізувався, але в первісній своїй суті зостався завсе й скрізь загальнолюдським” [4, 175].

К.Сосенко ж опонує І.Свенціцькому, твердячи: “На мою думку суть колядки й щедрівки дуже давними чисто українськими словесними творами, а не літературно занесеними з інших культурних сфер на Україну. Вони містять в собі такі поважні проблеми старинної релігії, з виразними признаками української оригінальності; вони зберігають і старинні суспільні і господарські проблеми,— і видно в них так наглядно історичну культурну еволюцію ідей, які вони висловлюють, що вплив чужої ідеології на колядки і щедрівки являється дуже мінімальним” [5, 2].

Зібрання зимового календарно-обрядового фольклору В.Гнатюка стало основою дискусії українських фольклористів поч. ХХ століття про походження і автентичність наших колядок і щедрівок.

Література:

- 1 Гнатюк В. Документи і матеріали. – Львів, 1998. – 463 с.
- 2 Гнатюк В. Колядки і щедрівки // Етнографічний збірник. 1914 – Т.ХХХУ – 243 с.; Т.ХХХУІ. – 345 с.
- 3 Кокьяра Д. История фольклористики в Европе. – М., 1960.
- 4 Свенціцький І. Різдво Христове у поході віків (Історія літературної теми і форми) – Львів, 1933. – 181 с.
5. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора – К., 1993. – 344 с.
6. Сосенко К. Нові методи етнологічних студій // ЛНВ. 1924. – Т.83. – С. 345-356.
- 7 Сосенко К. Пражерело українського релігійного світогляду. – Львів, 1923 – 80 с.
- 8 Яценко М.Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. – К., 1964 – 287 с.